

جامعه‌شناسی شهری

(ویراست ۲: با تجدیدنظر اساسی)

مایک ساوج

آلن وارد

کوین وارد

ترجمه

دکتر ابوالقاسم پوررضا

تهران

۱۳۹۶

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار ویراست دوم
۵	مقدمه مترجم
۷	فصل اول: مقدمه
۱۵	فصل دوم: ریشه‌های جامعه‌شناسی شهری
۱۶	۲-۱ توسعه جامعه‌شناسی شهری در فاصله سال‌های ۱۹۰۰-۱۹۳۰
۳۵	۲-۲ پس‌رفت جامعه‌شناسی شهری: به سوی دهه ۱۹۹۰
۴۷	۲-۳ جامعه‌شناسی شهری و آن سوتر: هزاره جدید
۵۰	۲-۴ نتیجه‌گیری
۵۴	فصل سوم: شهرها و توسعه اقتصادی نامتوازن
۵۶	۳-۱ محدودیت‌های نظریه‌های تکاملی شهرها
۶۴	۳-۲ تحلیل‌های رقیب در توسعه نامتوازن
۹۴	۳-۳ نتیجه‌گیری
۹۶	فصل چهارم: نابرابری و سازمان اجتماعی در شهر
۹۸	۴-۱ فضای شهری و تفکیک
۱۰۱	۴-۲ حاشیه‌نشین‌سازی (گتوسازی)
۱۱۱	۴-۳ شهرک‌نشینی و اعیان‌سازی
۱۳۰	۴-۴ تغییر نابرابری‌ها؟ قطبی شدن، طرد و استراتژی‌های بقا
۱۴۰	۴-۵ نتیجه‌گیری

صفحه	عنوان
۱۴۳	فصل پنجم: دیدگاه‌هایی در فرهنگ شهری
۱۴۵	۵-۱ لوئیس ویرث و «شهرنشینی به منزله سبک زندگی»
۱۶۵	۵-۲ زیمل و فرهنگ کلان‌شهری
۱۷۱	۵-۳ فرهنگ نوگرایی
۱۷۹	۵-۴ نتیجه‌گیری
۱۸۱	فصل ششم: فرهنگ شهری و بازآفرینی معنی شهر
۱۸۲	۶-۱ مفهوم شهری
۱۸۷	۶-۲ مفهوم شهری و نیروی جو [شهری]
۱۹۵	۶-۳ جهانی شدن و مفهوم شهر
۲۰۳	۶-۴ نتیجه‌گیری
۲۰۵	فصل هفتم: سیاست‌های شهری
۲۱۴	۷-۱ دولت‌ها، بازارها، رفاه و نیروی کار
۲۲۵	۷-۲ توسعه اقتصادی و دولت‌های محلی
۲۴۶	۷-۳ مکان، هویت سیاسی و مشارکت شهری
۲۶۰	۷-۴ نتیجه‌گیری
۲۶۲	فصل هشتم: نتیجه‌گیری: جامعه‌شناسی شهری، سرمایه‌داری و نوگرایی
۲۷۰	کتابنامه
۲۸۸	نمایه

پیشگفتار ویراست دوم

کتاب حاضر ویرایش جدید و به عبارت بهتر آخرین ویرایش (۲۰۰۳) کتاب جامعه‌شناسی شهری، سرمایه‌داری و نوگرایی است که به اختصار با عنوان جامعه‌شناسی شهری به علاقه‌مندان و دانش‌دوستان عرضه شده و به دلیل استقبال چشمگیر، پنجمین دوره چاپ و توزیع خود را پشت سر گذاشته است. اینک نسخه جدید و به‌روزشده‌ای از آن تقدیم اهل علم و علاقه‌مندان به جامعه‌شناسی شهری می‌شود.

نسخه حاضر ضمن حفظ ساختار نسخه پیشین، تغییراتی جدی به ویژه به لحاظ محتوایی و پرداختن به نظریه‌ها و تجدید نظر در آنها با خود دارد و با اضافه شدن یک نفر دیگر به مؤلفان (کوین وارد)^۱، حتی تغییرات نگارشی اساسی در متن به چشم می‌خورد. بدون اغراق می‌توان گفت که دست کم بیش از یک سوم کتاب دچار دگرگونی اساسی‌ای شده که در فصول مختلف کتاب انعکاس یافته است.

این کتاب، شهر و شهرنشینی را در گذر زمان و از منظر دیدگاه‌های مختلف تحلیل می‌کند. شهر امروز محصول تکامل تمدن بشری در طول تاریخ است و همانند دیگر پدیده‌های اجتماعی و تاریخی از ویژگی پویایی و چند بعدی بودن برخوردار است. توسعه اقتصادی و اجتماعی در آن شکل می‌گیرد و رفتارهای ناظر به تولید و مصرف در آن بعد می‌یابد و این همه در بستر زمان و در فرایند تعامل با افق‌ها و دنیاهای دیگر و در فرایندهایی فراتر از سطح محلی و ملی، صورت می‌پذیرد.

مؤلفان کتاب که از محققان برجسته و پرکار عرصه مسائل مرتبط با شهر و

---

1. Kevin Ward

جامعه‌شناسی شهری هستند، در فصول مختلف کتاب، حیات شهر را تحلیل و قواعد آن را مطرح می‌کنند. فصل اول این کتاب (مقدمه) به اختصار، به شکل‌گیری جامعه‌شناسی شهری، دوران افول و بازگشت مجدد به نظریه‌های پیش‌کسوتان این عرصه (به ویژه زیمل و لوفوبر) می‌پردازد و با تأکید بر همبستگی درونی پدیده‌های شهری و زندگی شهری (مانند شهرک‌سازی، اعیان‌سازی، تقسیمات خانوار و ...) تحلیلی نسبتاً گسترده از پدیده نوگرایی با لحاظ نمودن متغیرهای اساسی اجتماعی نظیر طبقه اجتماعی، قومیت، جنسیت و ... به دست می‌دهد. نقش رو به رشد دولت‌های محلی در توسعه اقتصادی و رابطه بین معنی شهر و جهانی شدن از دیگر نکاتی است که مؤلفان در این فصل بر آن تمرکز دارند.

در فصل دوم ریشه‌های جامعه‌شناسی شهری در امریکا و انگلیس به ویژه در دهه ۱۹۹۰ و در هزاره جدید بررسی می‌شوند. دیدگاه‌های جدیدی که تمایل به استفاده از مفاهیم زیست‌شناختی در تحلیل و مطالعه شهرها دارند، در کنار دیگر دیدگاه‌های کلاسیک (مکتب شیکاگو و ...) به بحث گذاشته می‌شوند. اهمیت یافتن دانش آماری در تحقیقات وسیع جامعه‌شناسی شهری و تأثیر مکتب فراساخت‌گرایی^۱ بر جامعه‌شناسی شهری از جمله مباحثی است که به آن پرداخته می‌شود.

چالش‌های فکری نوین در عرصه جامعه‌شناسی شهری و نیز خود شهر به شکل «مجموعه‌ای از شبکه‌های ارتباطی در بُعد فضا» و «نظام‌های پیچیده‌ای متشکل از بازنمایی‌ها» که در آن «فضا و زمان در قالب یک بازنمایی تحلیل می‌شوند، شهرگرایی فراملیتی و ارتباط مستقیم شهر با جهان و ...» در فصل سوم بررسی می‌شوند.

در این فصل، توسعه اقتصادی نامتوازن، شیوه‌های متفاوت تبیین تمایز بین شهرها (حداقل سه شیوه)، تحول در ادبیات مربوط به شهر و نسل سوم نظریه‌پردازان نظم، در تعامل با کانون‌های قدرت (دولت و شرکت‌های چندملیتی) بررسی می‌شود. افزون بر این، دیدگاه‌های مکتب ژئوپولیتیک LA نیز در رابطه با شهر و مسائل مرتبط

با آن، در این فصل در معرض توجه و نقد قرار می‌گیرد.

نابرابری اجتماعی و فرایندهای متعدد تولید آن (حاشیه‌نشین‌سازی، اقلیت‌سازی، و ...) و نقش نابرابری در دسترسی به مسکن به عنوان واسطه‌ای قدرتمند که نابرابری را بیشینه می‌کند، عمده‌مطالب فصل چهارم را تشکیل می‌دهد.

سه فصل بعدی کتاب به فرهنگ و سیاست‌های شهری و دیدگاه‌های مختلف ناظر بر فرهنگ شهری می‌پردازد که با مراجعه به فهرست تفصیلی کتاب می‌توان خطوط کلی مباحث آنها را دریافت. به اختصار می‌توان گفت که دیدگاه‌های لوئیس ویرث در خصوص «شیوه زندگی شهری» و زیمل در باب فرهنگ کلان‌شهر و نیز واکاوی مفهوم و ابعاد فرهنگ نوگرایی، دیدگاه‌های مسلط بحث‌شده در فصل پنجم را تشکیل می‌دهد. معنی شهر با عنایت به ارتباط آن با جهانی شدن، نقطه کانونی مباحث فصل ششم است. و قدرت سیاسی و اقتصادی که در قالب مفاهیم دولت و دولت‌های محلی، رفاه و توسعه اقتصادی و مشارکت شهری ساختار می‌یابند، مطالب مورد بحث در فصل هفتم را به خود اختصاص می‌دهند.

در مجموع و با یقین می‌توان گفت که مؤلفان کتاب با ریزینی خاص، مراحل شکل‌گیری و تحول جامعه‌شناسی شهری را به موازات تحولات و دگرگونی‌های فرایندها و ساختارها در زندگی شهری در بستر تعامل زمان و فضا و با عنایت به ناهمگونی سطوح توسعه، در سطح ملی و بین‌المللی، با توجه به شکل‌گیری فرایندهای فراگیری نظیر جهانی شدن، در چهارچوب نظریه‌ها و دیدگاه‌های مختلف ناظر به تولید (عمدتاً مارکسیستی)، مصرف (کاستلز و ...) و مسائل زیست‌محیطی و اکولوژیکی در قبل و بعد از ظهور نوگرایی به خوبی و با جامعیت چشمگیری به تصویر کشیده‌اند. مهم‌تر از همه اینکه مؤلفان در تحلیل عرصه‌های بسیار پیچیده شهری و بحث پیرامون نگاه‌ها و نظریه‌ها، موضع انتقادی خود را همواره حفظ نموده و فراتر از آن، هرگز به انتقاد مغرضانه و جانبدارانه دست نیازیده‌اند. پایبندی به روح و اخلاق علمی شاید آموزه‌ای دیگر از نویسندگان این کتاب باشد.

من با تمام توان برای انعکاس درست مفاهیم و اندیشه‌های مطرح در این

کتاب کوشیده‌ام و سعی کرده‌ام با نهایت امانتداری به متن کتاب آن را به زیور زیبای زبان پارسی بیارایم. بی‌تردید ضعف‌ها و نارسایی‌هایی می‌تواند در آن وجود داشته باشد که با عنایت دانش‌دوستان و دانش‌پژوهان برطرف کردن آنها مقدور خواهد بود. چشم انتظار لطف همه عزیزانی هستیم که برای بهبود و ارتقای کیفیت این کتاب، راهنمایی خود را از ما دریغ نمی‌کنند.

ابوالقاسم پوررضا

مقدمه مترجم

مقدمه اگر برای معرفی کتاب باشد طبیعتاً وظیفه مؤلف است که بدان پردازد، اگر برای معرفی نویسنده کتاب باشد، معمولاً مترجم نگارش آن را به عهده می‌گیرد و اگر معرفی موضوع و تحلیل و ارائه تصویر مقدماتی آن مورد نظر باشد هم نویسنده و هم مترجم می‌توانند بدان پردازند.

مؤلف کتاب حاضر در فصل اول کتاب به صورت مقدمه‌ای نسبتاً مفصل به معرفی فصول و چهارچوب موضوعی کتاب پرداخته و مباحث مطرح‌شده در قسمت‌های مختلف آن را تقریباً به تفصیل ذکر کرده است. مایک ساوج - مؤلف کتاب - و آلن وارد - شریک او در تألیف آن - از محققان برجسته و پرکار در عرصه مسائل مربوط به جامعه‌شناسی شهری، طبقاتی و سیاسی هستند؛ از این رو آثار آن دو، که تعدادی از آنها در زمره منابع کتاب حاضر نیز ذکر شده است، گویای دیدگاه‌ها و نظرهای آنان درباره مسائل مورد نظر است.

آنچه می‌توان بر مقدمه مؤلفان افزود تا برای خوانندگان فارسی‌زبان سودمند باشد، این است که در این کتاب توسعه جامعه‌شناسی شهری و نظریه‌ها و دیدگاه‌های مرتبط با آن از آغاز تا به امروز و در ابعاد متعدد بررسی شده است. بدین لحاظ در مجموع می‌توان نوعی جامعیت و افق گسترده در مباحث این کتاب یافت که در آن دیدگاه‌های ناظر بر تولید (عمدتاً مارکسیستی) و مصرف (کاستلز و ...) و توجه به فضا و زمان به ویژه در سال‌های اخیر به طور نقادانه‌ای مورد بحث قرار می‌گیرد.

توسعه اجتناب‌ناپذیر شهر، شهرنشینی و شهرک‌نشینی در روند جهانی شدن پدیده‌ها در روزگار ما، توجه به زندگی و مسائل شهری را ناگزیر می‌نماید. در حقیقت، همه ابعاد زندگی از هنر و معماری تا داد و ستد، درگیری‌های طبقاتی،

انتخابات، تشریفات و تولید و مصرف در شهر متبلور می‌شود و «تجربه زندگی شهری چنان جامع و محیط به نظر می‌رسد که تشخیص آنچه ممکن است از حوزه جامعه‌شناسی شهری خارج باشد، مشکل می‌نماید».

بدین ترتیب، رویکرد به شهر رویکرد به عرصه گسترده و متنوع پدیده‌ها و روابط در بستر متحول و پویایی تاریخی (زمانی) و فضا - مکانی است. مشکل تعریف شهر به شیوه‌ای عام نیز از همین جا ناشی می‌شود؛ اما این امر بدان معنا نیست که «نمی‌توان مطالب مهمی را درباره فرایندهای خاص در شهرهای خاص تبیین کرد».

عرصه رنگارنگ، متحول و پریپیچ و خم مطالعه شهرنشینی در شیوه بیان و نگارش مؤلفان کتاب حاضر تأثیر آشکاری داشته است که به‌راستی و به معنای دقیق کلمه، برگردان آن را به فارسی سلیس و روان بسیار دشوار می‌نمود. با این حال، با شکیبایی تمام همه آنچه در توان مترجم بود به کار گرفته شد تا ترجمه در عین امانت‌داری و وفاداری به متن، روان و یکدست از کار درآید. در هر حال، طولانی بودن بعضی از جملات، استفاده از تتابع اضافات را در متن ترجمه، در مواردی اجتناب‌ناپذیر نموده است و این نکته‌ای است که خوانندگان محترم آن را در نظر خواهند داشت.

شایان ذکر است، به‌رغم دقت و تأمل بسیار در ترجمه حاضر، این کار نیز همانند کارهای دیگر و باقی محصولات و تولیدات فکری انسانی، از نقص و عیب برکنار و مبرا نیست. نظرگاه‌های استادان گرانمایه حوزه علوم اجتماعی به طور اخص، و خوانندگان این کتاب به طور اعم، درباره هرگونه نارسایی با کمال خشنودی و تواضع مورد استقبال مترجم است تا از این راه نیز تا حد امکان بر آموخته‌های خود بیفزاید یا غبار فراموشی از پیکره آنها بزداید.

نکته آخر اینکه عنوان اصلی کتاب جامعه‌شناسی شهری، سرمایه‌داری و توسعه است که به اختصار به جامعه‌شناسی شهری برگردانده شده است.